

AȘEZAREA DACICĂ ÎNTĂRITĂ DE LA CUȘMED (COM. ATID, JUD. HARGHITA)

GEZA FERENCZI — ISTVÁN FERENCZI

Părțile de nord-vest ale județului Harghita, între care și mica depresiune erozională de la Atid, sunt relativ puțin cunoscute din punct de vedere arheologic. De pe teritoriul comunei administrative Atid (compusă din satele Crișeni, Cușmed și Șiclod, în afara centrului comunei, suprafața căreia coincide aproape perfect cu bazinul hidrografic superior al apei Cușmedului) până acum nu au fost semnalate urme din a doua vârstă a fierului. Nici în monografia cunoscută asupra ceramicii dacice — cea mai atotcuprinzătoare la ora actuală — nu este menționată nici o descoperire de acest gen¹. Conform relatării mult folositului Repertoriu arheologic al Transilvaniei (cu multe greșeli, erori și lipsuri)², pe teritoriul localității Atid s-ar fi găsit o imitație „barbară“ a tetradrahmei lui Filip al II-lea³.

Umblând și pe aceste meleaguri, autorul din a doua jumătate a secolului trecut al monografiei asupra Secuimii, Balázs Orbán amintește, între altele, partea de hotar „Barátdülő“. (Porțiunea de hotar al monahului) de pe teritoriul satului Cușmed⁴, o înălțime în vârful căreia se pot vedea gropi, urme de șanțuri și ruine de edificii. Iată ce scria textual marele monografist: „... La nord-est de Cușmed se ridică un deal specific, de gresie. Pe spinarea acestuia, mărginită de prăpastii, și pe latura ei abruptă duce o cărare spre [satul] Șiclod, o posibilitate de comunicație pe care numai acel popor de munte poate s-o folosească fără pericol, care nu cunoaște amețeala. Acest deal este numit „Barátdülő“, deoarece, conform tradiției, călugării aici au avut prima mănăstire întărită, mutându-se abia mai târziu în sat. Pe platoul înclinat spre sud-vest al dealului se și văd gropile adânci, șanțurile și niște urme obscure ale unei clădiri. Iar pe latura sudică a acestui deal, se vede o peșteră dăl-

¹ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania*, în *Biblioteca Muzeelor*, București, 1969, cf. Catalogul localităților cu ceramică protodacică și dacică din Transilvania, p. 251—280.

² M. Roska, *Erdély régészeti repertórium. I. Óskor. — Thesaurus antiquitatum Transilvanicarum. Tom. I. Praehistorica*, Kolozsvár, 1942, p. 79, nr. 39.

³ In *Jahrbuch der k. u. k. Central — Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, I, 1856, p. 19; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, în *Biblioteca arheologică*, XIX, București, 1973, p. 433, nr. 3; I. Winkler, *O mincih daků a getů*, în *Numismatický Sborník*, Praha, V, 1958, p. 25, nr. 10. Moneda s-ar fi ajuns în Muzeul județean Covasna — Sf. Gheorghe.

⁴ *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népmesmereti szempontból*, vol. I, Pest, 1868, p. 141.

Fig. 1. Schița-hartă a împrejurimilor așezării dacice întărite de la Cușmed.

tuită de mâna omului, adâncită la o afunzime de câteva stânjani [1 stânj = aproape 2 m]...“

Legat direct de chestiunea investigării porțiunii central-estice a *limes*-ului Daciei intracarpatică, în primăvara și vara anului 1982, subsemnații au făcut cercetări ample de topografie arheologică în zona Subcarpaților ardeleni, în vederea depistării elementelor componente ale sistemului de apărare roman ce se întinde între valea Târnavei Mici (Sărățeni) și valea Vârghișului (Cetatea „Hagymás“). Perieghizele, încununate cu succes, vizând dispozitivul defensiv roman, au dat naștere la alte rezultate însemnate referitoare la alte epoci, deoarece semnatarii acestor rânduri au străduit să cuprindă cât mai multe obiective, indiferent de epoca căreia aparțin. Înainte de a pleca pe teren, au fișat toate datele de găsit în literatura arheologică și istorică, în posesia cărora au pornit apoi la drum. Între aceste informații era cuprinsă relatarea lui B. Orbán vizând vârful dealului „Barátdűlő“ deasupra văii Pârâului Cușmed. Pe baza indicațiilor marelui predecesor, am avut ocazie să des-

coperim o așezare dacică întărită, necunoscută până acum în literatura de specialitate.

Înainte de a-o prezenta, considerăm că este necesar să înfățișăm pe scurt mediul înconjurător. Așa cum s-a amintit cu câteva rânduri mai sus, meleagul cu pricina face parte din zona prelungă denumită de majoritatea specialiștilor geografi Subcarpații Transilvaniei⁵. Zona în discuție aparține așa-zișilor Subcarpații Târnavei Mici sau ai Praidului ce se desfășoară din valea Feernic (afluent al Târnavei Mari), până la valea Nirajului.

Structura geologică, criteriul cel mai controversat al analizei geografice asupra acestor Subcarpați, este formată din cute de cuvertură (anticlinale, sinclinale, străpungeri diapire), cu o dezvoltare normală. Cutele învecinate munților sunt bine dezvoltate și se desfășoară pe distanțe longitudinale mari. Ele prezintă deformări locale din cauza sămburilor de sare formați pe linii de falii (Corund — Praid — Sovata). Către interiorul Depresiunii Transilvaniei, cutele normale suferă ridicări și coborâri, închideri periclinale relative, luând aspectul de brahianticlinale, structuri specifice Podișului Transilvaniei. Alcătuirea petrografică, dominate de marne, nisipuri, gresii și conglomerate, precum și orizonturi subțiri de tufuri vulcanice este tipică pentru zonele precarpatice. De prezența acestor structuri sunt legate zăcămintele de sare (Praid, Sovata).

În concordanță cu dezvoltarea spațială longitudinală și cu alternanța cutelor pozitive și negative din sistemul structurilor mio-pliocene,

Fig. 2. Dealul așezării dacice întărite de la Cușmed, văzut dinspre est, dinspre „Piatra Cușmedului”. (Foto G. Ferenczi).

⁵ Cf. I. Mac, *Subcarpații Transilvaniei*, în *Geografia României*, III. *Carpații Românești și Depresiunea Transilvaniei*, București, 1987, p. 594—603.

învecinate Munților Perșanilor, Harghitei, Gurghiului, cu varietatea petrografică și cu intensitatea și modul diferențiat de acțiune al proceselor modelatoare, s-a dezvoltat o structură morfologică tipic subcarpatică⁶.

Ea se compune din șirul depresiunilor subcarpatice (submontane) Hoghiz — Homoroade, Odorheiu Secuiesc (pe Târnava Mare), Praid — Sovata (pe Târnava Mică). Sunt depresiuni largi, parțial concordante cu structura (Odorheiu Secuiesc), uneori discordante, fiind sculptate în bolta anticlinalelor străpunse diapir (Praid — Sovata), dar peste tot marcate de largi convergențe hidrografice, în care s-au dezvoltat terase fluviale și lunci extinse.

Dealurile subcarpatice, frecvent cu peste 800 m altitudine [Firtușu (1 062, 1 047 m), Fiaș (983 m), „Piatra Mică“ (Piatra Cușmedului, 991 m), „Piatra Mare“ (Piatra Șiclodului, 1 025 m), Beheci (1 079 m)] formează o adevărată „cunună“ de înălțimi în vestul depresiunilor submontane. În timp ce unele dealuri reprezintă o reliefare directă a bolților anticlinale („Dealul cetății“ de la Bădeni, Rez), altele apar ca sinclinale sau flancuri de sinclinale suspendate (Firtușu, Fiaș, Piatra Mică și cea Mare, Vârful Beheci), fiind însoțite de fronturi abrupte de custe către depresiunile izoclinale intracolinare. Partea lor superioară este dominată de suprafețe, brăe și abrupturi structurale, iar versanții au formă de glacisuri prelungi, încărcate cu deluvii groase. Pe alocuri se mai păstrează resturi din cuvertura aglomeratelor vulcanice (Firtuș, Fiaș, Piatra Mică, Piatra Mare, Beheci). Păduri de fag, în amestec cu gorun, carpen și plop, acoperă vărfurile, fânețe și pășuni naturale, glacisurile și pedimentele laterale. Pe frontul vestic al dealurilor au urcat așezările rurale până sub abrupturile structurale ori de eroziune (Șiclod), localizându-se, în câteva cazuri, chiar în curmăturile care le separă (Atia, Păuleni).

Depresiunile intracolinare, adaptate parțial la structură, formează, împreună cu culoarele de vale și curmăturile de legătură, un uluc îngust, urmat de căile de comunicație. Unele dintre acestea (Măgherani, Atid, unde se întâlnesc mari alunecări de teren, Simonești — Cobătești — pe râulețul Feernic, Porumbenii Mari și Mici pe Târnava Mare) sunt relativ mici, având soluri sărace și un topoclimat mai blând, datorat relativei lor adăpostiri.

Dealurile scunde (400—670 m, dintre care face parte și înălțimea „Barátdülő“) care închid depresiunile intracolinare dinspre vest, amintite mai sus, sunt nivelate, cu aspect de „poderee“ ocupate cu păduri, ori de interfluvii înguste mărginite de versanți modelați prin văi de deraziune, ravene și torenți care degradează mari suprafețe de teren (Bezid, Chedea etc.).

Contactul Subcarpaților cu Podișul Transilvaniei nu este numai unul tectonic marcat de trecerea evidentă de la cutele normale la domuri, dar și morfologic, hidrografic și de peisaj. Depresiunile Sângeorgiu de Pădure (pe Târnava Mică, unde curg apele din mica depresiune Atid) și Cristuru Secuiesc funcționează ca arii de convergențe hidrografice, dar și locurile în care râurile principale își schimbă direcția dinspre nord-est-

⁶ Vezi: I. Mac, *Subcarpații transilvăneni dintre Mureș și Olt. Studiu geomorfologic*, București, 1972.

învecinate Munților Perșanilor, Harghitei, Gurghiuului, cu varietatea petrografică și cu intensitatea și modul diferențiat de acțiune al proceselor modelatoare, s-a dezvoltat o structură morfologică tipic subcarpatică⁶.

Ea se compune din șirul depresiunilor subcarpatice (submontane) Hoghiz — Homoroade, Odorheiu Secuiesc (pe Târnava Mare), Praid — Sovata (pe Târnava Mică). Sunt depresiuni largi, parțial concordante cu structura (Odorheiu Secuiesc), uneori discordante, fiind sculptate în bolta anticlinalelor străpunse diapir (Praid — Sovata), dar peste tot marcate de largi convergențe hidrografice, în care s-au dezvoltat terase fluviale și lunci extinse.

Dealurile subcarpatice, frecvent cu peste 800 m altitudine [Firtușu (1 062, 1 047 m), Fiaș (983 m), „Piatra Mică“ (Piatra Cușmedului, 991 m), „Piatra Mare“ (Piatra Șiclodului, 1 025 m), Beheci (1 079 m)] formează o adevărată „cunună“ de înălțimi în vestul depresiunilor submontane. În timp ce unele dealuri reprezintă o reliefare directă a bolților anticlinale („Dealul cetății“ de la Bădeni, Rez), altele apar ca sinclinale sau flancuri de sinclinale suspendate (Firtușu, Fiaș, Piatra Mică și cea Mare, Vârful Beheci), fiind însoțite de fronturi abrupte de cuestas către depresiunile izoclinale intracolinare. Partea lor superioară este dominată de suprafețe, brăe și abrupturi structurale, iar versanții au formă de glacisuri prelungi, încărcate cu deluvii groase. Pe alocuri se mai păstrează resturi din cuvertura aglomeratelor vulcanice (Firtuș, Fiaș, Piatra Mică, Piatra Mare, Beheci). Păduri de fag, în amestec cu gorun, carpen și plop, acoperă vârfurile, fânețe și pășuni naturale, glacisurile și pedimentele laterale. Pe frontul vestic al dealurilor au urcat așezările rurale până sub abrupturile structurale ori de eroziune (Șiclod), localizându-se, în câteva cazuri, chiar în curmăturile care le separă (Atia, Păulenii).

Depresiunile intracolinare, adaptate parțial la structură, formează, împreună cu culoarele de vale și curmăturile de legătură, un uluc îngust, urmat de căile de comunicație. Unele dintre acestea (Măgherani, Atid, unde se întâlnesc mari alunecări de teren, Simonești — Cobătești — pe râulețul Feernic, Porumbenii Mari și Mici pe Târnava Mare) sunt relativ mici, având soluri sărace și un topoclimat mai blând, datorat relativei lor adăpostiri.

Dealurile scunde (400—670 m, dintre care face parte și înălțimea „Barátdűlő“) care închid depresiunile intracolinare dinspre vest, amintite mai sus, sunt nivelate, cu aspect de „poderec“ ocupate cu păduri, ori de interfluvii înguste mărginite de versanți modelați prin văi de deraziune, ravene și torenți care degradează mari suprafețe de teren (Bezid, Chedea etc.).

Contactul Subcarpaților cu Podișul Transilvaniei nu este numai unul tectonic marcat de trecerea evidentă de la culele normale la domuri, dar și morfologic, hidrografic și de peisaj. Depresiunile Sângeorgiu de Pădure (pe Târnava Mică, unde curg apele din mica depresiune Atid) și Cristuru Secuiesc funcționează ca arii de convergențe hidrografice, dar și locurile în care râurile principale își schimbă direcția dinspre nord-est-

⁶ Vezi: I. Mac, *Subcarpații transilvăneni dintre Mureș și Olt. Studiu geomorfologic*, București, 1972.

sud-vest către apus, iar interfluviile care despart văile, de acum net asimetrice, coboară la 400—500 m. Așadar, nu numai prin structură, rocă și relief (înălțimi între 600 și 1 000 m, energie de 300—500 m), dar și prin climatul mai rece și cu precipitații ridicate (700—800 mm/an), prin dominarea pădurilor de fag ori de gorun, prin drumurile ce o străbat de milenii, această zonă geografică este o regiune distinctă a Transilvaniei.

Prin pedimentele și glacisurile dezvoltate în detrimentul platourilor vulcanice, Subcarpații s-au extins către munte și, o dată cu ei, terenurile agricole, așezările omenești și căile de comunicație.

Specificitatea Subcarpaților Transilvaniei derivă apoi din sculptarea reliefului, proces demarat prin adâncirea inițială a râurilor mari în piroclastitele vulcanice și pietrișurile piemontane vechi existente în latura de vest a platourilor de aglomerate. În timp ce râurile principale și-au menținut traseul inițial de curgere (est-vest), intersectând structurile terțiare prin adâncire epigenetică (epigeneză inversă), arterele secundare s-au adaptat structurilor terțiare, jucând un rol major în definirea structurii morfologice a Subcarpaților.

Așadar, se poate spune că, în mare parte, relieful subcarpatic trinsilvănean a luat naștere pe seama cultelor neogene dezgropate prin eroziune de sub piroclastitele vulcanice. Operația a fost îndeplinită, de afluenții râurilor, între care și Apa Cușmedului, astfel că relieful subcarpatic este, mai cu seamă, creația rețelelor hidrografice secundare. De aici decurge și tinerețea geomorfologică a acestei zone.

Între Târnava Mare și Târnava Mică, la contactul cu Podișul Transilvaniei, pe arealul dominat de gresiile, nisipurile, marnele și argilele pliocene, s-au dezvoltat cel mai tipic relief de deraziune, în care crestele interfluviiale sinuoase despart versanții sculptați în amfiteatre largi și vâlcele de deraziune, prelungite, spre baza versantului, cu glacisuri deluviale.

Trătăsturile peisajului subcarpatic sunt condiționate nu numai de relief, dar și de climă, care se remarcă prin caracteristici submontane de dealuri înalte, expuse vânturilor vestice și nord-vestice. Temperatura medie anuală se remarcă prin valori de 7—8°C, în ariile depresionare dinspre podiș (Cușmed, Cristuru Secuiesc) și scad la 7°C pe dealurile mai înalte (Firtuș, Fiaș, Pitra Mare, Piatra Mică, Beheci). În luna cea mai caldă temperaturile se mențin între 17 și 18°C, dar în unele bazine depresionare valorile trec de 19°C. Iarna, în lunile ianuarie și februarie se produc cele mai scăzute temperaturi. Valorile medii oscilează între —4 și —6°C, înregistrându-se adesea valori foarte scăzute.

Precipitațiile sunt puternice influențate de dispoziția perpendiculară a culmilor față de direcția vânturilor de vest (20—22%) și de prezența depresiunilor cu aspect de golf în care se realizează cantități mari de precipitații. În medie, valorile sunt cuprinse între 700 și 800 mm/an. Variabilitatea neperiodică a cantităților anuale de precipitații este reflectată de valorile ce depășesc 650 mm pentru depresiuni și 800 mm pentru dealuri cu diferența între anii ploioși (1 334 mm la Atid, 1 168 mm la Odorheiu Secuiesc) și cei deficitari (545 mm la Atid, 277 mm la Odorheiu Secuiesc). În cazul unei activități ciclonice intense, s-au înregistrat situații de excepție, cantitățile de precipitații ajungând la 1 492 mm (Praid). Cele mai mari cantități de apă cad vara (200—300 mm), iar în

anotimpul rece sunt cele mai reduse (100—150 mm). Numărul zilelor ploioase este variabil, între 84 și 130, ninsorile cad într-un număr mare de zile (25), iar durata stratului de zăpadă este, în medie, de 70 de zile. Este semnificativ faptul că în luna iunie apare maximul precipitațiilor medii lunare cu valori cuprinse între 100 și 120 mm (Atid 104 mm). Minimul principal din cursul anului se manifestă în luna ianuarie pe dealuri și în februarie în depresiuni.

Condițiile petrografice (nisipuri, gresii, conglomerate, tufuri, marne, argile, deluvii și aluvii groase), climatice și biogeografice permit realizarea unor acumulări bogate de ape subterane.

Rețeaua de ape curgătoare aparține la sistemul principal Mureș. Râurile alohtone (Târnavele) s-au dezvoltat între marile unități morfostructurale impuse de arhitectura orogenului învecinat și fragmentează perpendicular relieful subcarpatic. Pe spațiul ariilor depresionare apar convergențe hidrografice spre care gravitează atât râurile alohtone cât și cele autohtone (între altele la capătul de jos a Atidului). Atât râulețul Feernic cât și Pârâul Cușmed au trasee transversale. Densitatea rețelei hidrografice atinge valori între 0,6 și 0,8 km/km². Pantele pâraielor autohtone ating 3—6 m/km. Alimentarea lor este, în general pluvioni-vală, ceea ce se reflectă în apariția viiturilor mari de primăvară (martie-aprilie) și de vară. Relieful accidentat, rezistența redusă a rocilor la eroziune au avut ca urmare creșterea scurgerii medii specifice de aluviuni în suspensie până la aproximativ 1,5—3 t/h an.

Relieful înalt, fragmentat, influențele climatice vestice și cele datorate munților limitrofi, la care se asociază substratul eterogen, în care nisipurile, gresiile și conglomeratele (roci permeabile) au răspândire mare, au constituit factorii potențiali pentru dezvoltarea pădurilor de stejărete-gorunete cu trecere spre fâgete. În amestec cu gorunul apar fagul, carpenul, frasinul și teiul. În lungul pâraielor se întâlnește o vegetație bogată de luncă, constituită din salcie, plop și anin.

În general, solurile zonei sunt sărace în humus, ceea ce explică slaba lor productivitate.

Recapitulând cele prezentate mai sus, se poate spune că Subcarpații Târnavei Mici sau ai Praidului se desfășoară din valea Feernic (afluent al Târnavei Mari), până la valea Nirajului Mare. Pătrunderea mult spre vest a aglomeratelor vulcanice, peste formațiunile neogene, a întârziat dezvoltarea reliefului subcarpatic, dar a stimulat apariția inversiunilor de relief. În același timp, extinderea în sectorul dinspre Podișul Transilvaniei a faciesurilor nisipoase-grezoase și marno-argilcase a determinat formarea unui relief mai mult colinar, dominat însă de procese active de versant (deraziune, alunecări). Astfel, în profilul său morfologic se disting două părți.

Partea răsăriteană este formată din Depresiunea Corund—Praid—Sovata (modelată într-o cută diapiră) și culmea înaltă care o închide (Beheci, Piatra Șiclodului, Piatra Cușmedului, Fiaș și Firtuș), la peste 1 000 m altitudine. Prin poarta de la Sărățeni, strămoarea de la Săcădate și curmăturile înalte (Atia, Păuleni) Depresiunea Corund—Praid—Sovata comunică cu celelalte subunități subcarpatice și de podiș. Climatul umed și răcăros, pădurile de gorunete-făgete se asociază spre a defini un peisaj submontan tipic.

Partea apuseană, la vest de frontul înălțimilor subcarpatice, s-a format pe structurile de brahianticinale și pe faciesurile petrografice moi. Altitudinea coboară la 500—750 m, iar fragmentarea se accentuează din cauza îndesirii pâraielor torențiale autohtone. Majoritatea suprafeței o au fost ocupate de gorunete-făgete.

Dacă ne retragem în partea de nord a micii depresiuni a Atidului, putem observa următoarele: partea superioară a văii Cușmedului sea-

Fig. 3—4. Aspecte de pe versantul de nord al dealului așezării dacice întărite de la Cușmed cu o „treaptă de teren” în formă de terasă antropogenă.

mână cu un fel de amfiteatru. Latura ei de răsărit o formează culmea înaltă Piatra Mare (P. Șiclodului, 1 025 m), Piatra Mică (P. Cușmedului, 991 m și vârful Fiaș, 983 m) cu o denivelare de aproximativ 450 m. Dinspre nord ea este înconjurată de interfluviul dintre valea Pârâului Șiclodului (afluent al Pârâului Solocma care se varsă în râul Târnava Mică în dreptul localității Ghindari), interfluviu pe care s-a așezat jumătatea de sud a satului Șiclod. La apus de valea Cușmedului se întinde un grup de dealuri de înălțime mijlocie, marcat de vârful cota 673, apoi „Față la Barna“ (Barna elő, 689 m), „Derençe“ (Derençe, 642 m), cu o ramificație prelungă în direcția est-vest (cota 626), altă ramificație spre sud-sud-vest, denumită „Dealul viilor“ (Szölő-bérc, 653 m) care se ridică la vest de vatra satului Cușmed. În prelungirea spre sud a axului coamei dealului „Barna elő“, la o distanță de numai circa 1,5 km sud-sud-est de punctul culminant al acestuia, se întinde o apofiză înaltă, și aceasta împădurită, formând un cot, orientată spre nord-vest (fig. 1). Ea este compusă din trei părți bine distincte: o coamă lată de deal de aproximativ 350 m (cu cota 657), care coboară cu o pantă destul de repede, trecând într-o șa joasă, lată, lungă de 50—60 m, după care se ridică un fel de mamelon destul de „regulat“, pe latura de nord și est împădurit (fig. 2). Cea mai mare parte a micului platou este folosit ca teren arabil, aici fiind plantată viță de vie. Mamelonul are o apofiză și el, de dimensiuni reduse, îndreptată spre sud, în direcția centrului satului Cușmed, aflându-se la numai circa 700 m distanță față de clădirea bisericii satului. Pornind din sat, pe apofiza mamelonului „Barátdűlő“ se urcă acea cărare despre care vorbește B. Orbán, ca fiind destul de anevoioasă folosirea ei. [Poteca înaintează apoi spre nord, prin pădure. Trece pe lângă cota 657, ocolește spre vest vârful „Barna elő“ (689 m), iese din pădure, trece pe lângă cota 645, ca să se alăture la drumul comunal Cușmed—Șiclod cu puțin înainte de punctul culminant al interfluviului Șiclod—Cușmed.]

Albia pârâului Cușmed este torențială, toți afluenții lui curgând dinspre est, de pe versanții culmei înalte de deal Fiaș (983 m), Piatra Mică (P. Cușmedului, 991 m) — cotele 910, 856 [care duc spre Piatra Mare (P. Șiclodului, 1 025 m), ultimul ne mai căzând în zona bazinului hidrografic al Apei Cușmedului], versanți bogați în precipitații cauzate de ridicarea maselor de aer oceanice.

Altitudinea absolută a mamelonului se poate aprecia la 580—590 m, înălțimea relativă fiind de 80—90 m, cu pante abrupte în toate direcțiile.

Vârful mamelonului este compartimentat în două „etaje“. Cel de nord, în formă de „terasă“ cu o suprafață relativ netedă, cu un „plan“ similar unei lune noue, ale cărei terminații se îngustează atât spre vest, cât și spre est, este acoperită cu o pădure falnică de fag. Pe marginea ei de vest, nord și est, cu un contur circular, nu am văzut nici un element de apărare (val sau șanț), deși de aici, dinspre șa era mai vulnerabilă așezarea (fig. 3—4). Dar nici perimetrul micului platou superior nu prezintă urmele unor lucrări de întărire.

Mai toată suprafața platoului este folosită pentru scopuri agricole. În arătură se pot culege diferite fragmente ceramice. În rândul acestora

se pot distinge două grupuri net deosebite: 1) ceramică rudimentară și 2) ceramică fină⁷.

1) Ceramica grupată în această categorie este neglijent lucrată cu mâna din pastă care conține multe impurități ce alcătuiesc degresantul necesar transformărilor chimice ce se produc în momentul arderii. Ca degresant s-a folosit nisip de granulari diferite care dă aspectul poros al fragmentelor de vase. Arderea vaselor în general nu a fost omogenă, și cioburile în secțiune sunt colorate diferit. Există un miez nepătruns îndeajuns de foc, de culoare (obișnuit) mai închisă decât cea a celor două suprafețe. Spre deosebire de vasele mari, cele de dimensiuni mai reduse sunt mai bine lucrate și mai omogene arse.

Dintre formele aparținând categoriei rudimentare făcute cu mâna putem aminti câteva tipuri bine cunoscute: am dat de una sau două fragmente de ceașcă, de fragmente de vase borcan, fragmente de căni și oale, aparținând mai multor variante. Această categorie de ceramică a fost ornamentată cu butoni în relief, cu alveole, apoi brâu în relief cu alveole, brâu în relief în formă de șnur și cu „brăduleț“.

2) Ceramica fină este confecționată la roata olarului, din pastă bine lucrată care nu mai conține nici un fel de ingrediente. Arderea este perfectă, neoxidantă, din care cauză are o culoare cenușie. Majoritatea fragmentelor provenite de la vase confecționate cu roata este mată, de diferite nuanțe de la cenușiu deschis până la cenușiu închis. Piese lustruite în exterior sunt foarte puține la număr. Dintre formele întâlnite putem aminti: fragmente de la câteva vase cu picior înalt de tip fructieră, ulcioare cu toartă, străchini, capace de vase, precum și câteva fragmente de chiupuri.

Judecând pe baza materialului recoltat cu ocazia vizitelor noastre repetate, proporțional în cadrul așezării ceramica fină pare a fi mai puțin numeroasă față de cea rudimentară, dar — în orice caz — prezintă o mai mare varietate de tipuri și de forme.

Altă categorie de material arheologic, în pofida străduinței depuse, nu am avut norocul să descoperim, în afara câtorva bucăți de lipitură arsă (chirpic).

Se pune întrebarea: la ce rezultat putem ajunge pe baza observațiilor noastre făcute pe teren? Coroborând observațiile recunoașterii noastre trebuie să conchidem că în vârful mamelonului numit „Bărădüló“ din hotarul satului Cușmed, a existat o așezare dacică, apărută de condițiile geomorfologice. Dealul cu o altitudine relativ destul de considerabilă, apărut din toate direcțiile de pante abrupte (spre sud chiar de pante prăpăstioase), nefiind legat de restul dealurilor decât printr-o șa joasă, situată la nord de mamelon, compartimentat în două trepte distincte, în a doua vârstă a fierului a oferit un loc prielnic pentru înființarea unei așezări dacice în acest vârf singularic.

În ce privește datarea așezării, pe baza ceramicii aflate, deci fără efectuarea unor săpături arheologice măcar cu caracter informativ, suntem înclinați să ne gândim la o etapă de tranziție între faza a II-a și faza

⁷ În privința caracteristicilor ceramicii, trimitem la opera lui I. H. Crișan (*op. cit.*, p. 100—189), unde se găsesc forme similare, ba chiar identice.

a III-a (cea clasică) a ceramicii dacice (după clasificarea lui I. H. Crișan) sau, mai degrabă, la faza finală (deci cea clasică) a acesteia, cum este indeobște cunoscut, în secolele I î.e.n. — I.e.n.

Și iată, la această încercare de a data — în linii mari — materialul arheologic cules din arătura platoului superior, vine să ne ajute descoperirea întâmplătoare la punctul numit „Barătdülő“ în 1857 a unui denar roman republican de argint emis în anul 50 î.e.n. de consulul Manius Acilius Glabrio⁸.

Așa cum am afirmat în frazele de introducere, în împrejurimi, mai precis în mica depresiune Atid actualmente nu se cunosc descoperiri, cu atât mai puțin situri din epoca dacică. Cele mai apropiate urme, data-bile cu câteva secole mai înainte, și anume în veacurile III—II î.e.n., au fost descoperite pe porțiunea de sud a platoului împărțit în trei unități geomorfologice distincte al dealului Firtuș⁹ (1 062 m) situată la o depărtare de 9,8 km sud-est în linie dreaptă față de așezarea întărită prezentată de noi. A doua așezare pare a fi „Cetatea Ciombod“ de la Sărățeni cu o ceramică dacică de aspect arhaic, situată la vest—sud-vest de Sărățeni, la o distanță de aproximativ 9 km nord—nord-vest în linie dreaptă față de punctul nostru de la Cușmed¹⁰. O altă așezare, necercetată prin săpături sistematice se afla pe teritoriul satului Ilieși (orașul Sovata, jud. Mureș) și anume la aproximativ 1,5 km în amonte (spre est de ultimele case ale satului), în valea pârâului Iuhodu Rece, pe terenul numit „Kápolnamező“ (Câmpul Capelei). Cam pe la mijlocul poienii, la ora actuală folosită pentru fânaț, au ieșit la iveală, în urma unui mic sondaj executat cu ocazia săpăturilor de la „Cetatea Rabsonne“ de la Praid (1974), fragmente de ceramică dacică (între care și fragmente de vase de provizii — chiupuri), ceramică având în compoziția pastei și paiete de micașist¹¹. Situl arheologic se află la o distanță de circa 15 km nord-est în linie dreaptă față de obiectivul cu pricina. În sfârșit, putem atrage atenția că urme dacice de un aspect destul de arhaic au fost descoperite și pe botul de deal al „Cetății Rabsonne“ (952 m, pe teritoriul com Praid, jud. Harghita), care se înalță falnic, la aproximativ 1 km distanță în linie dreaptă, deasupra bazinetului erozional cu forme domoale și un pei-

⁸ Cf. Z. Székely, *Noi descoperiri monetare de pe teritoriul Regiunii Autonome Maghiare, în Studii și cercetări de numismatică*, III, 1960, p. 555, nr. 2; RCD, 281, nr. 99 (tipul Grueber, Roma 3943). Avem impresia că în legătură cu datarea denarului menționat (dacă nu este vorba de o greșeală de tipar) s-a strecurat o mică eroare, deoarece Manius Acilius (Glabrio) nu în anul 50, ci ab *Urbe condita* în anul 687, respectiv în 67 î.e.n. a fost consul, împreună cu C. Calpurnius Piso, iar în 704 (după Varro), adică în anul 50, au fost consuli L. Aemilius M. filius Paulus și C. Claudius Marcellus. (Vezi: Á. Buday, *Római felirattan*, Kolozsvár, 1914, p. 322.). Fiind vorba de un interval de numai 17 ani, această greșeală nu ne afectează însă datarea propusă.

⁹ Cf. K. Horedt, Z. Székely și Șt. Molnár, *Săpăturile de la Porumbeni Mici (r. Odorhei)*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 639; „... În secțiunile care s-au trasat în mijloc de pe latura «Vârfului de Sus» nordică s-au identificat urmele unei așezări dacice timpurii, caracterizată prin amestecul ceramicii de factură hallstattiană cu fragmente lucrate la roată de tip celtic, amestec cunoscut și precis datat la Morești...“

¹⁰ Vezi: Șt. Ferenczi — M. Petică, *Cercetări de topografie arheologică în județul Mureș*, (Partea I-a), în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 564, nr. 1.

¹¹ Cf. Șt. Ferenczi — M. Petică, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 565, nr. 2.

saj atrăgător, formând o terminație cu stânci curioase, impozante a mareului platou de aglomerate vulcanice¹².

Deși cu ocazia investigațiilor noastre nu am văzut nici „o groapă, nici șanțuri, nici „urmele obscure ale unui edificiu“, sesizate de B. Orbán, acest vârf singularic de deal merită, totuși o atenție deosebită, având în vedere desimea redusă unor astfel de situri în împrejurimile mai apropiate sau mai îndepărtate. Cercetările viitoare, săpăturile sistematice vor preciza rolul lui jucat în cadrul societății dacice de pe aceste meleaguri. Poate, a fost reședința unui șef de trib sau un loc de refugiu al acestuia, deoarece, judecând după dimensiunile lui, nu putea avea caracterul unui loc de refugiu al unei populații mai numeroase (Volksburg). În privința acestei probleme mai există încă un dezavantaj, și anume că (actualmente) nu sunt izvoare în apropiere. Toți doritorii de a-și potoli setea, aduc apă fie din sat, fie din albia Pârâului Cușmed, fie din partea superioară a coastei „Vârfului Derence“ (642 m), izvorul de pe acest versant fiind la o distanță de circa 2 km depărtare față de vârful dealului nostru. Dar toate aceste chestiuni se vor putea clarifica numai cu ocazia unor investigații sistematice și de durată . . .

L'ÉTABLISSEMENT DACIQUE FORTIFIÉ DE CUȘMED (COMMUNE ATID, DÉP. HARGHITA)

(Résumé)

Les contrées de nord-ouest du département de Harghita sont relativement peu connues du point de vue archéologique. Corréliées à l'investigation du tronçon centre-est du limes de la Dacie intracarpathique, les auteurs ont entrepris pendant l'été 1982 des recherches amples de topographie archéologique dans les collines sous-carpathiques est-transylvaines, pour déceler les éléments du système romain de défense entre la vallée de la Târnava Mică et de la vallée du Vârghiș. Les explorations de surface visant le dispositif romain ont offert des résultats importants concernant autres époques, car les auteurs ont fait de leur mieux pour surprendre le plus grande nombre possible d'objectifs, sans tenir compte de leur encadrement chronologique. Avant de partir, ils ont étudié toutes les données offertes par la littérature archéologique et historique, parmi ces informations figure la relation d'une remarquable chercheur de la seconde moitié du siècle passé, B. Orbán, concernant le sommet de la colline „Barátdűlő“, au-dessus de la rivière de Cușmed. En partant des indications de leur grand prédécesseur, les auteurs ont eu l'occasion de découvrir un établissement dacique fortifié non-mentionné dans la littérature de spécialité.

On peut apprécier l'altitude absolue du mamelon „Barátdűlő“ à 580—590 m, la hauteur relative étant de 80—90 m; la colline a des pentes impraticables dans toutes les directions. Le sommet est séparé en deux „étages“, sans aucun élément défensif. Presque toute la surface du plateau est utilisée aujourd'hui pour l'agriculture. Au labourage on peut ramasser des fragments céramiques diverses, appartenant à deux groupes nettement différentes: 1) céramique rudimentaire et 2) céramique fine confectionnée au tour. Pour ce qui est de la datation de l'établis-

¹² Șt. Ferenczi, *A parajdi Rabsonné vára*, în *Korunk*, XXXVI, 1—2, 1977, p. 125; I. Ferenczi — M. Petică, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 565, nr. 2. Menționăm că altitudinea absolută a cetății este dată greșit în ultima lucrare citată, ca 1040 m. Cifra corectă este 952!

sement, fondée sur la potterie ramassée (donc sans fouilles), les auteurs sont enclins à penser à une étape de transition entre la phase II et de la phase III (la classique) de la céramique dacique —ou, plutôt, vers sa phase finale (cela veut dire la classique). C'est une datation soutenue aussi par la découverte, dans cet endroit, en 1857, d'un denier romain républicain frappé en 50 av. n. è par Manius Acilius Glabrio.

LISTE DES ILLUSTRATIONS

- Fig. 1.* La zone de l'établissement dacique fortifié de Cuşmed (cartation).
Fig. 2. La colline de l'établissement dacique fortifié de Cuşmed, vue est, du point „Piatra Cuşmedului“ = „La pierre de Cuşmed“ (Foto G. Ferenczi).
Fig. 3—4. Vues sur le versant nord de la colline avec l'établissement dacique fortifié de Cuşmed, avec une „marche de terrain“ — thérasse antropogène (foto G. Ferenczi).